

הרב ד"ר ברוך פינקלשטיין

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

תגובה לתגובתו של הרב ד"ר יהודה זולדן
"פרוזבול: מה בין ארץ ישראל לבין חוץ
לארץ וסמכות בית הדין" צהר לט 295
(התשע"ו)

הקדמה

במאמרי "תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה"¹ טענתי שבזמננו יש להתייחס לכתיבת פרוזבול כמנהג לכתחילה, אבל בדיעבד אם המלווה לא סידר פרוזבול, הלווה חייב לפרוע את חובו, ואינו יכול להשתמש בדין שמיטת חובות כעילה להתחמקות מהפירעון. הלכה זאת נפסקה על ידי שני פוסקים: הרב משה פיינשטיין והרב מנשה קליין זצ"ל.² לדעת הרב פיינשטיין, המלווה אפילו יכול לתבוע את חובו בערכאות. למאמרי היו שתי מטרות: המטרה העיקרית הייתה לברר אם הפסק של שני הפוסקים האלה תקף גם בארץ ישראל או שמא רק בחוץ לארץ, והוכחתי שהפסק שייך גם בארץ ישראל. המטרה המשנית הייתה להוסיף נופך וטעמים נוספים לפסק זה כדי לחזק את עמדתם של הרב פיינשטיין והרב קליין.

1 הרב ברוך פינקלשטיין "תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה" צהר לח 187 (התשע"ה).
2 שו"ת איגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן טו; שו"ת משנה הלכות, חלק יב, סימן תה; שם, סימן תז.

התנגדות הרב זולדן

הרב זולדן טען (עמ' 295) שהוא אינו מתנגד למסקנתי אלא ל"הצגת הדברים" שלי. לעניות דעתי, הוא העמיד את טענותיו כאילו הוא גם חולק על מסקנתי, ובסיכום דבריו רק כתב: "אין הבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ לעניין כתיבת פרוזבול בזמן הזה. מי שמבקש לגבות את חובו, צריך לכתוב פרוזבול" (עמ' 302), ומשמע גם בדיעבד. אם הרב זולדן היה מסכים לדבריי, נראה שהוא היה מסכם זאת בפירוש, שאם אדם לא כתב פרוזבול, הוא עדיין יכול לגבות את חובו גם בארץ ישראל. לכן אתייחס לדבריו כחולקים גם על מסקנותיי.

הרב זולדן התנגד לשתי נקודות עיקריות: הנקודה הראשונה היא הצגת הדברים כאילו עם ישראל לא נהג לכתוב פרוזבול בחוץ לארץ, ועל פי הביקורת הזאת הוא תקף את הפרשנות שלי לדברי הרמ"א. הנקודה השנייה היא הטענה שהמהדרין צריכים לסדר פרוזבול על ידי בית דין בעל כוח אכיפת גבייה כדי לצאת ידי חובת כל הדעות. לטענה זו הוא התנגד משני טעמים: הטעם הראשון הוא, שעם ישראל כבר נהג לכתוב פרוזבול בכל בית דין, וכן דעת ה"שולחן ערוך", שלטענתו דחה כל דעה אחרת שהובאה בדברי הראשונים; לכן, הוא הוסיף, גם אין צורך להתחשב בדעות אחרות כמו זו של הרמב"ם, שלטענתו חולק על ה"שולחן ערוך". הרב זולדן גם התנגד לדעתי שלבתי הדין בימינו אין סמכות ויכולת לגבות חובות ולכן אינם יכולים לכתוב פרוזבול. לטענתו, הם עונים על דרישת ההלכה לפי ה"שולחן ערוך" והרמ"א ויש להם סמכות לכתוב פרוזבול, או שלכל הפחות לבית הדין של הרבנות הראשית בישראל יש סמכות לכתוב פרוזבול.

דעתו של הרב פיינשטיין - מותר לגבות את החוב בערכאות

אין תמיהה שיש התנגדות להלכה שמותר לגבות חוב בערכאות, אבל זאת הסיבה שבגינה הרב פיינשטיין מתיר למלווה להציג את טענותיו בערכאות: הוא צפה שהרבנים בבית הדין לא יבינו את הדין ולא יאשרו למלווה ללכת לערכאות, ולכן יפטרו את הלווה מפירעון חוב שלא כדין, ונראה שהוא התנגד לדעת הסוברים כשיטת הרב זולדן.

ההיתר של הרב פיינשטיין לפנות לערכאות כדי לגבות את חובו תמוה, כי יש סוברים שהסיבה שאסור לפנות לערכאות היא מפני שעצם הפנייה אליהן מראה שבדיניהם יש

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

צדק רב יותר מדיניו של בית הדין הרבני.³ בנדון כאן זו בדיוק הסיבה שבגינה הרב פיינשטיין מתיר לפנות לערכאות, כי המלווה לא ימצא צדק בבית הדין הרבני.

ואם לא ימצא המלווה ב"ד שיזדקקו לו משום שיחששו להסוברים דמשמט, יכול אז למעבד דינא לנפשיה באופן תפיסה, ומסתבר דגם בעש"ג [בערכאות של גויים] יכול לילך מכיון שלמנהג קדמונים אינו משמט, שלדידהו מה שאין נותנים לו רשות לילך בעש"ג הוא שלא כדין, יכול גם בעצמו לילך בעש"ג אם אינו יכול לתפוס.⁴

פסק זה הוא פסק נועז למדי, והוא פותח "תיבת פנדורה" לגבי סמכות בית הדין הרבני והפנייה לערכאות. האם מותר לפנות לערכאות כשסבורים שהדיינים ישגו בדין? למרות הפריצה הפוטנציאלית שפסק כזה יכול לגרום, הרב פיינשטיין כאן – וכך דרכו גם במקומות אחרים – פוסק את מה שנראה לו כאמת, למרות הבעייתיות שכרוכה בכך, וכפי שכתב במקום אחד: "האמת אהוב יותר מכולם".⁵

ואוסיף שלעניות דעתי, החמרה בדין השמטת כספים תפגע במלווה, אדם שעשה מצווה והלווה כסף. אם יש דעה שמצדיקה את זכותו לקבל את כספו כפי שנהוג, אין זה נכון ליתלו ממנו כי רוצים להחמיר.⁶ יש לו על מי לסמוך: הרב פיינשטיין, הרב קליין ויהודים במשך דורות רבים שלא נהגו לכתוב פרוזבול ובכל זאת גבו את חובותיהם. חייבים לפסוק לטובת המלווה במקרה שהוא שכח או שגג ולא סידר פרוזבול, אפילו אם אין מקבלים את הדין שהמנהג במשך דורי דורות קובע את ההלכה. למלווה יש לפחות שני אילנות גדולים להיתלות בהם.

3 נתיבות המשפט, סימן כו, חידושים, ס"ק ד.

4 שו"ת איגרות משה, חושן משפט, חלק ב, סימן טו.

5 שו"ת איגרות משה, אורח חיים, חלק א, סימן ט; שם, אבן העזר, חלק א, סימן סג, ועוד. לעניות דעתי, פנייה לערכאות כדי שיפסקו לו לפי מה שנדמה בעיניו כדין צדק לפי ההלכה, היא דוגמה קיצונית יותר מחילוקי דעות עם גדולי תורה כדי להדגים את הקפדתו לפסוק לפי מה שנראה לו כאמת. פנייה לערכאות במקרה שבו אדם יפסיד בדינו כי הרבנים לא הבינו את הדין, הוא פסק נגד הזרם. דעתו של הרב זולדן מייצגת את הקונצנזוס הרבני, שמכריע לפסוק לפי מה שנראה בעיניו כהלכה הפורמליסטית. הפסק של הרב פיינשטיין הוא ביטוי מובהק של העדפת הצדק על פני שיקולים אחרים – ובנדון כאן: ההלכה הפורמליסטית ושיקולי דעת תועלתניים (חיזוק מעמד בתי הדין בישראל) – ואפשר לכנותו: "אקטיביזם הלכתי" למען הצדק.

6 פירוש "תפארת ישראל" על המשנה, בבא בתרא י, ח.

הבסיס ההלכתי למאמר

הרב זולדן לא הבין מדוע ביססתי את המאמר על פסיקת הרב פיינשטיין והרב קליין. לטענתו, העובדה שהם היו גם חלק מן "העולם הישן" וגם חיו בזמננו אינה סיבה מספקת לפסוק לפיהם.

אני חולק על הרב זולדן. אני סבור שהם עדים נאמנים, כי שניהם רבנים שפעלו ב"עולם הישן", ושניהם העידו שעם ישראל ככלל לא נהג לכתוב פרוזבול ובכל זאת פרעו הלווים את חובותיהם. לדעתי, עדות משני תלמידי חכמים, בעלי שו"תים, שפעלו כרבנים גם באירופה לפני השואה וגם ב"עולם החדש", היא עדות חזקה בעניין זה. מאות שנים כתבו רבנים שלא נהגו לכתוב פרוזבול ובכל זאת נהגו לגבות חובות, למרות התנגדותם. מתוך היכרותם של הרב פיינשטיין והרב קליין עם המציאות והנוהג, שהעם המשיך במנהגו שלא לכתוב פרוזבול, הם פסקו שגם היום יש למנהג תוקף מכריע להלכה, אפילו אם אכשר דרא.

אני גם מוסיף שלדעתי הם כתבו דברים של טעם, ולא ראיתי מחבר שו"ת שחולק עליהם כשאדם שכח לכתוב פרוזבול.

פרשנות דברי הרמ"א

את הסתירה בדברי הרמ"א (חושן משפט, סימן סז, סעיף יח; שם, סעיף א) הסברתי כך: המנהג הוא שלא כותבים פרוזבול וגובים, אלא שמי שרוצה להחמיר יכול לכתוב פרוזבול בכל בית דין. הרב זולדן מתנגד לכך. לטענתו, דעת הרמ"א היא שצריך לכתוב פרוזבול, ושאפשר לכתוב אותו בכל בית דין. אליבא דרב זולדן, אין סתירה כלל בדברי הרמ"א.

ב"שולחן ערוך" (חושן משפט, סימן סז, סעיף א) מופיע כך:

אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג. ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום. הגה: (רמב"ם פ"ט מה' שמטה שער מה והר"ן בשם יש אומרים) כן הוא הסכמת הפוסקים. אבל י"א דאין שמיטה נוהגת בזמן הזה, ונראה שעליהם סמכו במדינות אלו, שאין נוהגין דין שמיטה כלל בזמן הזה, והמנהג היו נוהגים עדין בזמן הרא"ש כמו שכתב בתשובה שהיה צווח ככרוכיא לבטל המנהג ולא אשגחו ביה,

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

וכבר כתבו גם כן האחרונים ז"ל טעם למנהג שאין נוהגין שמייטה... ואין לדקדק אחריהם.

אינני יודע אם דעת הרמ"א היא להכריע כדעה הראשונה או כדעה השנייה. הוא הביא את המנהג שלא כותבים פרוזבול במדינות אירופה כלימוד זכות, כפי שהרב זולדן כתב בצדק (עמ' 296), אלא שהוא בא ללמד זכות על מנהג שקובע את ההלכה, אף אם מרבית הרבנים, כולל הרמ"א בעצמו, אין דעתם נוחה מכך.

הסמ"ע (סימן סז, ס"ק לז) הבין את הרמ"א כפי שאני הבנתי אותו. הוא שם לב לסתירה שהזכרתי, והוא מיישב אותה כך: "אפילו במדינה שנוהגין בהן שמייטה, כי לא כתב מור"ם בריש סימן זה [שלא כותבים] אלא דבמדינות אלו אין נוהגין, אבל יש מדינות שנוהגין בו". כלומר, במדינות אירופה אין נוהגים כך, ובמדינות שכן נוהגים כך אפשר בכל בית דין. אם הסמ"ע היה מאמץ את פרשנות הרב זולדן, הוא לא היה מעורר את הסתירה, כי כאמור אין סתירה, ובוודאי לא היה מפרש פירוש דחוק. פירשתי אחרת מהסמ"ע כי תכלית החיבור של הרמ"א הוא לפסוק למדינות אירופה. לא מסתבר שהרמ"א היה חורג ממטרת חיבורו והיה פוסק למדינות אחרות, אלא אם כן נמצא דוגמאות אחרות לכך, וצ"ע. לכן פירשתי כפי שפירשתי. מכל מקום, יש ראייה מהסמ"ע, שהרמ"א סבר – או לפחות היה מוכן לקבל את הדעה – שמכוח המנהג גם אם לא כתבו פרוזבול עדיין אפשר לגבות חובות. אפילו הרא"ש, "שהיה צווח ככרוכיא לבטל המנהג ולא אשגחו ביה", לא ביטל את מנהגם כדיין, והיה פוסק לפי מנהגם שלא כותבים אך בכל זאת גובים.⁷ יש יותר כוח הכרעה למנהג נפוץ ועתיק יומין מן ההלכה הפורמלית. ה"ש אומרים" שמביא הרמ"א בסעיף א הוא העיקר, והלכה נקבעת על פי המנהג.⁸

7 ראה סמ"ע, סימן סז, ס"ק ג.

8 דוגמה אחרת לקביעת הלכה של הרמ"א על פי לימוד זכות על מנהג נפוץ שהוא מן הסתם לא היה מסכים לה לכתחילה, נמצאת בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן צט, סעיף ג, לגבי תפילה במצב שכרות. באופן כללי, אסור לאדם שיכור להתפלל. הרמ"א מצטט את שו"ת תרומת הדשן (סימן מב), שמצא היתר לאדם להתפלל גם אם שתה יותר מרביעית יין מכיוון שהיינות שלנו אינם חזקים כל כך, והרמ"א מוסיף: "וכל שכן אם מתפללים מתוך סידור שבידו, שאין חוששין לשכרות מעט (כן נראה לי)". ה"פרי מגדים" (שם, אשל אברהם, ס"ק ו; הובא במשנה ברורה, שם, ס"ק יז) מעיר שהרמ"א מיישב את המנהג אבל מכל מקום אין נכון לנהוג כך. כלומר, הרמ"א קבע שלאדם מעט שיכור מותר להתפלל מתוך סידור. המציאות החברתית השפיעה על הפסק. אולי אם הוא לא היה מתיר, אנשים היו מפסיקים להתפלל, כי שתיית אלכוהול הייתה נפוצה, וברור שההיתר שלו הוא לימוד זכות על מנהג נפוץ.

דעת ה"שולחן ערוך" לגבי סוג בית הדין

בעניין סוג בית הדין, הרב זולדן טען (עמ' 299) שדעת ה"שולחן ערוך" אינה כדעת הרמב"ם. לפי הרמב"ם (משנה תורה, שמיטה ויובל, פרק ט, הלכה יז), בית הדין הנדרש לכתיבת פרוזבול צריך להיות ראוי להפקיע ממון, אבל הרב זולדן טוען שלפי המחבר צריך רק בית דין בעל מוניטין, מכיוון שהוא מפרש את המילה שמופיעה ב"שולחן ערוך", "המחום", כבית דין מכובד, בעל מוניטין וכדומה, ולא דווקא שהוא ראוי להפקיע ממון. מרוב חריפותו לא דייק הרב זולדן, ואולי השינוי מלשון הרמב"ם ב"שולחן ערוך" הטעה אותו. ה"שולחן ערוך" והרמב"ם – דעה אחת. עיון ב"בית יוסף" יוכיח שגם המחבר התכוון לבית דין בעל כוח אכיפה. המחבר ציטט בעניין זה את "ספר התרומות" (שער מה, אות טז):

ומשום הא מילתא איכא מ"ד דהאידינא דלית לן ב"ד הגדול לית לן למיכתב הפרוזבול ואי עבד לא מהני. ומסתברא שכל ג' בקיאי בדין ובענין פרוזבול ויודעין מצות שמטה והמחווה רבים עליהם באותה העיר שהן דרין בה, הרי הן באותה העיר ובאותו זמן כבי דינא דרב אסי, וראויין להפקיע ממון בני עירם בתקנתם הנראה להם כמו הם בדורם. וכדגרסינן במסכת ר"ה, ויעל משה ואהרן ושבעים מזקני ישראל, למה לא נתפרשו שמותם של זקנים ללמדך שכל ג' וג' שנתמנו ב"ד על ישראל הרי הן כב"ד של משה.

ברור שהמילים "והמחווה רבים עליהם..." מתחילות משפט שמסתיים במילים "וראויין להפקיע ממון...", ושהמחבר אימץ את לשונו של בעל התרומות "המחום", אלא שהוא קיצר ב"שולחן ערוך" ורק כתב "והמחום עליהם". אבל אין "המחום" בלי כוח אכיפה.

לרב זולדן יש מחלוקת לא רק אתי אלא גם עם ה"באר הגולה" והגר"א. שניהם הבינו שה"שולחן ערוך" והרמב"ם דעה אחת היא.⁹ מוניטין בלבד לא שווה בעולם המשפטי, ורק כוח שיכול לחייב לבצע את פסק הדין נחשב "המחום". מכיוון שכך, כל מה שהרב זולדן כתב אודות בתי הדין של ממונות של הרבנות הראשית לישראל אינו רלוונטי, כי הוא רצה לבסס את הפסק שלו על הבנתו בדברי המחבר, הבנה שאיננה עולה בקנה אחד עם דעתו ב"בית יוסף", עם דעת ה"באר הגולה" והגר"א, ועם הכלל שבמרבית ההלכות המחבר פוסק לפי הרמב"ם.

9 באר הגולה, חושן משפט, סימן סז, ס"ק נ; ביאור הגר"א, שם, ס"ק לא.

תוקפו של פרוזבול בארץ ישראל בזמן הזה

עדיין לא מצאתי אחד מהפרשנים שמחלק לעניין פרוזבול בין בית דין שיש לו מוניטין ובין בית דין שיכול להפקיע ממון. החילוק הזה הוא כנראה פרי יצירתו של הרב זולדן. אפילו גוף רבני מכובד מאוד ובעל כוח אכיפה בתחומים אחרים, מכיוון שהוא אינו "ראוי להפקיע ממון" בדיני ממונות, אין לו כוח לכתוב פרוזבול לפי הדעות שדורשות בית דין שיכול להפקיע ממון, והוא אינו עונה על דרישת הרמב"ם, רבנו תם, "ספר התרומות" וה"שולחן ערוך", ושמא אף הרמ"א, כהצעתי בסמוך.

עוד על סוגי בתי הדין

אני טוען שקשה ללמוד מדברי הרמ"א (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן סז, סעיף יח), ש"כותבין פרוזבול בכל בית דין", שכוונתו לכל בית דין ממש. עד לאמנציפציה באירופה,¹⁰ ובמדינות המזרח עד נפילת האימפריה העות'מאנית במלחמת העולם הראשונה, בתי הדין הרבניים נהנו מאוטונומיה ומסמכות, לפעמים עם חותמת ממשלתית ולפעמים בלעדית, ורוב רובם של הרבנים ובתי הדין היו ראויים להפקיע את ממונם של ישראל.¹¹ אפילו בדורות המאוחרים באירופה, רבנים ובתי דין גזרו גזרות, קבעו מחירים למוצרים, הגבילו את ההוצאות על חתונות וכדומה.¹² לפני האמנציפציה, היה לבית הדין המקומי כוח להפקיע ממון של בני עירייתם, ורובם ככולם עמדו בדרישת המחבר (שם): "המחום רבים עליהם באותה העיר".

תופעה בולטת שמבטאת את השינוי במעמד בתי הדין הרבניים ופעילותם, היא הכמות הקטנה יחסית של תשובות בענייני "חושן משפט" בשו"תים השונים, למרות המקום הרב יחסית שניתן להם ב"שולחן ערוך". לעומת זאת, לפני האמנציפציה באירופה ולפני נפילת האימפריה העות'מאנית במדינות המזרח, חלק הארי של התשובות בשו"תים עסקו בענייני "חושן משפט". הסיבה לירידה זו היא, שלאחר השינויים ההיסטוריים

---

10 YEDIDIA Z. STERN, RELIGION AND STATE: THE ROLE OF HALAKHAH (2004), p. 19: "As a result [of the emancipation] the legal autonomy of Jewish society is lost and halakhah loses its exclusive, or at least central, role as the legal system regulating the life of Jews

11 Jose Faur, "The Fundamental Principles of Jewish Jurisprudence", 12 NEW YORK UNIVERSITY INTERNATIONAL LAW AND POLITICS 225 (1979); Amnon Rubinstein, "Law and Religion in Israel", JEWISH LAW IN ANCIENT AND MODERN ISRAEL (HAIM COHEN, ED., 1971), pp. 194-195.

12 שו"ת איגרות משה, כרך ח (התשנ"ו), הקדמה.

נתמעטו השאלות על עסקים בצורה חדה,¹³ וירידה זו נבעה כמובן מהמעטת פעילות בית הדין הרבני בענייני ממונות.¹⁴

ברור שיש משמעות אחרת למושג "כל בית דין" היום לעומת תקופתו של הרמ"א. אימוץ פרשנות סתמית, שהכוונה לכל בית דין ממש, הוא פשטני מדי, ואינו מתחשב במציאות ההיסטורית שבה הדברים נכתבו.

ככל הנראה, למרות שאיני בטוח בכך, משמעות המילים "כל בית דין" בתקופתו של הרמ"א היא שגם בית דין זעיר, כגון בשטעטל קטן, יכול לכתוב פרוזבול, ואין צורך דווקא בבית הדין של קרקוב, וילנה, מינסק או כל עיר גדולה אחרת. בכל מקרה, קשה לסמוך על הרמ"א כמקור לפסיקה בנוגע ל"כל בית דין" ממש, לפחות מחמת הספק, וצ"ע.¹⁵

MENACHEM ELON, *JEWISH LAW* (1994), p. 1428, 1462; David Novak, "Modern Responsa: 13
1800 to the Present", AN INTRODUCTION TO THE HISTORY AND SOURCES OF JEWISH LAW
(1996), p. 379: "In the area however, pertaining to civil and criminal procedures, one sees a
marked decrease in the number of responsa, precisely because questions in this area much more
than in the others presuppose the collective autonomy of the traditional Jewish community, an
"autonomy that was fast disappearing in this history

14 לדוגמה: מתוך כ-1,800 תשובות בחלקים א-ז בשו"ת איגרות משה, יש רק כ-180 תשובות בענייני
"חושן משפט", ובהן תשובות למדניות רבות שאינן פוסקות הלכה למעשה. גם בשו"ת חתם סופר של
הרב משה סופר, פוסק הדור שפעל קצת אחרי האמנציפציה, יש 208 תשובות ב"אורח חיים" ורק 104
ב"חושן משפט". בשו"ת באר יצחק של הרב יצחק אלחנן ספקטור, מובאות 30 תשובות ב"אורח חיים",
32 ב"יורה דעה", ואילו רק 6 ב"חושן משפט". לעומת זאת, לפני נפילת האימפריה העות'מאנית, אפשר
למצוא למשל בשו"ת תועפות ראם של הרב רפאל אלנקווה, שכחצי ממספר התשובות בו עוסקות
בענייני עסקים, וכן בשו"ת שופריה דיעקב של הרב יעקב ברדוגו, יש 8 תשובות ב"אבן העזר", 72
ב"יורה דעה", ואילו 121 ב"חושן משפט". לדוגמאות נוספות ראו BARUCH FINKELSTEIN, *THE PATH
OF JEWISH LAW: THE METHODS AND CONSIDERATIONS OF RABBI MOSHE FEINSTEIN'S
LEGAL RULINGS* (1994), pp. 66-67.

15 סוגיה נוספת הדורשת בירור היא מה היה המנהג בארץ ישראל במשך הדורות בכתבת פרוזבול. אם
אכן היה מנהג לכתוב פרוזבול, יש לדון בשאלה אם מנהג זה דוחה את מנהגם של רוב עם ישראל שלא
נהגו לכתוב פרוזבול. סוגיה זו קשורה לדיון נוסף: האם אנו מתייחסים לדין הפרוזבול כאל דין של
איסור והיתר או של ממונות? לפי ההסתכלות הראשונה, יש מקום לומר שמנהג רוב ישראל יגבר על
מנהג המקום, כי כל אחד בא ל"עולם החדש" ושמר על מנהגו המקורי מן המקום שממנו הגיע. ואם
אנו עוסקים בדיני ממונות, אז מנהג המקום גובר. מכיוון שיש לנו ספקות אחרים – כגון מה היה המנהג
בארץ ישראל במאות השנים האחרונות, או איזה בתי דין כתבו פרוזבול – קשה להכריע בכך, וצריך
עיון. בינתיים, ההלכה צריכה להיות כפי שנוהגים רוב ישראל, וכפי שהוסבר לעיל.

סיכום

דעת ה"שולחן ערוך": המחבר, כמו הרמב"ם, סובר שרק בית דין שראוי להפקיע ממון יכול לכתוב פרוזבול, וכך פירשו ה"באר הגולה" והגר"א את דבריו.

דעת הרמ"א: הרמ"א סובר שהמנהג הנפוץ במדינות אירופה היה שלא לכתוב פרוזבול ובכל זאת גבו, ויש להתחשב בזה להלכה, גם אם הוא באופן אישי חולק על המנהג או שהדין הפורמלי שונה ממנו. ברור שהמנהג קובע את ההלכה כאשר יש לימוד זכות הלכתי כפי שיש במקרה הזה. עדיין יש תוקף להלכה הזאת, אפילו שאכשר דרא.

אפשר לצרף שייתכן שבזמן הרמ"א לא היה נפוץ בית דין שאין לו שום כוח להפקיע ממון, ולכן קשה לסמוך על דבריו ולהתיר לכל בית דין לכתוב פרוזבול.

דעת הרב משה פיינשטיין: הרב פיינשטיין התיר למלווה לפנות לערכאות לגבות את חובו כי הוא צפה שהרבנים לא יבינו שהמלווה יכול לגבות את חובו אף ללא פרוזבול.